

Follow-up Evaluatieonderzoek naar de lange termijn effecten van de zomercursus ‘Plezier op school’

Een onderzoek naar de langere termijn effecten van ‘Plezier op school’, een zomercursus die werd gegeven aan brugklassers, die op de basisschool op het sociale gebied problemen hebben gehad, en momenteel in de tweede van het middelbaar onderwijs zitten.

S.D. van der Mast

Stud.nr. 0162132

Masterthesis kinder- en jeugdpsychologie

2005-2006

Universiteit Utrecht

In opdracht van GGZ Kinderen & Jeugd, Rivierduinen, Gouda en
GGZ groep Noord en Midden Limburg.

Onder begeleiding van Prof. dr. M.A.G. van Aken, in samenwerking met
Dr. G. Verkerk (Kinderen & Jeugd, Rivierduinen, Gouda)
M. Faber (GGZ-groep Noord en Midden Limburg)

Samenvatting

Dit onderzoek evalueert de lange termijn effecten van de zomercursus 'Plezier op school' welke in de zomer van 2004 is gegeven. Het huidige onderzoek is een vervolg op eerder onderzoek naar de effectiviteit van de cursus.

De zomercursus 'Plezier op school' is een sociale vaardigheidstraining voor kinderen die op school gepest zijn, sociaal angstig zijn, opzien tegen de overgang van de basisschool naar het middelbaar onderwijs, en/of problemen hebben in sociale contacten. Deze tweedaagse cursus wordt in de zomervakantie gegeven, vlak voordat kinderen naar de eerste klas van het middelbaar onderwijs gaan. De cursus heeft als doel kinderen sociaal vaardiger en weerbaarder te maken, om zo (ernstige) psychische problemen te voorkomen.

Voorgaand onderzoek toonde aan dat zowel op de korte als langere termijn positieve ontwikkelingen bij de kinderen te zien waren. Er zijn in het eerste onderzoek drie metingen afgenomen: vlak voor de cursus, direct na de cursus en drie maanden later. Zowel de sociale angst, als de sociale en psychologische problemen namen af. Tevens bleek dat de deelnemers na het volgen van de zomercursus minder gepest werden op het voortgezet onderwijs. Het huidige onderzoek heeft, anderhalf jaar na het laatste meet moment, gekeken of deze positieve ontwikkelingen ook op de langere termijn nog zichtbaar waren. De verwachting was dat er niet weer een toe- of afname zou zijn bij de deelnemers in sociale angst, sociale en psychologische problemen, en de mate van gepest worden.

De laatste meting laat zien dat de afname van de sociale en psychologische problemen stabiel is gebleven, evenals de afname in de mate van gepest worden bij de deelnemers. Er was wel weer een afname in sociale angst te zien. Het onderzoek wijst erop dat er geen sprake is van terugval bij de groep kinderen die de zomercursus 'Plezier op school' in 2004 hebben gevolgd.

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting

Inhoudsopgave

1 Inleiding

- 1.1 De zomercursus ‘Plezier op school’
 - 1.1.2 Het tijdstip van de cursus: de overgang naar de middelbare school
- 1.2 Probleem beschrijving
- 1.3 Verschillende vormen van problemen in de omgang met andere kinderen
 - 1.3.1 Sociale en emotionele problemen
 - 1.3.2 Slachtoffers en daders van pesten
- 1.4 Praktisch en wetenschappelijk belang van het onderzoek
- 1.5 Onderzoeksvragen
- 1.6 Indeling van het onderzoeksverslag

2 Onderzoeksmethode

- 2.1 Onderzoeksgroep
- 2.2 Procedure
- 2.3 Instrumentarium
- 2.4 Analyse

3 Resultaten

- 3.1 Uitval analyse
- 3.2 Beschrijvende analyses
- 3.3 Effecten van de zomercursus op de langere termijn

4 Conclusie

- 4.1 Conclusie

5 Discussie

- 5.1 Beperkingen van het onderzoek & suggesties voor vervolgonderzoek

5.2 Ter afsluiting

6 Literatuurlijst

Bijlagen

Bijlage I Algemene Vragenlijst

Bijlage II SDQ

Bijlage III CBCL

Bijlage IV Klasgenoten Relatie Vragenlijst-Junior

Inleiding

1.1 De zomercursus ‘Plezier op school’

Dit onderzoek beschrijft de lange termijn effecten van de sociale vaardigheidstraining ‘Plezier op school’ die in de zomer wordt gegeven. Het evaluatieonderzoek naar de effectiviteit van deze zomercursus is een follow-up van voorgaand onderzoek waarin de effectiviteit van ‘Plezier op school’ op de korte en lange termijn werd onderzocht. Marleen Faber, spel leider, en Caroline van Hoogstraten, orthopedagoog preventiemedewerker en toendertijd verbonden aan het RIAGG Noord Limburg, ontwikkelden deze cursus (Hoogstraten, 1997). De cursus loopt al sinds 1987, in samenwerking met verschillende Jeugdzorg instellingen en komt uit het project Sociale Vaardigheden van de afdeling Preventie en Informatie van de GGZ groep Noord en Midden Limburg. De cursus ‘Plezier op school’ is een tweedaagse cursus voor aanstaande brugklassers die problemen hebben in de omgang met leeftijdsgenoten. De training is bedoeld voor kinderen die op de basisschool gepest zijn of worden, kinderen die sociaal angstig of onhandig zijn in de omgang met andere kinderen, kinderen die niet of onvoldoende voor zichzelf kunnen opkomen en kinderen die opzien tegen de overgang naar het voortgezet onderwijs.

Het doel van de cursus is het vergroten van de competentie van de deelnemers met de bedoeling om ernstige psychische problemen te verminderen en te voorkomen. Daaruit voortvloeiend is een doel om de deelnemers effectiever gedrag aan te leren in sociale situaties. Door middel van het laten kennismaken met een aantal vaardigheden zoals basisvaardigheden, gespreksvaardigheden, omgaan met moeilijke situaties, omgaan met pesten, en samenwerken, zijn de deelnemers in staat adequater en doeltreffender te functioneren in sociale situaties.

De training wordt in twee dagen gegeven en heeft zes tot tien deelnemers per klas, met twee begeleiders. Ter bevordering van generalisatie van de gedragsveranderingen naar de dagelijkse situatie worden ook de ouders bij de training betrokken (Hoogstraten, 1997). Na aanmelding, voordat de brugklasser deelneemt aan de cursus, wordt er een kennismakingsgesprek gehouden waarbij de ouders aanwezig zijn. Vervolgens wordt er voorafgaand aan de cursus een informatieve ouderavond gegeven. In deze bijeenkomst worden de ouders op de hoogte gesteld over de opzet en activiteiten van de cursus, en hoe ze hun kind kunnen ondersteunen. Ter afsluiting vindt er na de cursus een evaluatie plaats.

De cursus is gebaseerd op cognitieve gedragstherapeutische inzichten en is samengesteld uit delen van verschillende therapieën: de gedragstherapeutische behandeling van Ringrose en Nijenhuis, elementen uit de Goldsteinmethode, en de Rationale Emotive Therapy van Ellis, en zelf ontwikkelde oefeningen. De training is opgebouwd rondom de vijf G's: Gebeurtenis-Gedachte-Gevoel-Gedrag-

Gevolg. De eerste stap van de cursus is met behulp van visualisatie inzicht te geven in het schema van de vijf G's. Vervolgens wordt getracht door erkenning van een gedachte, deze om te zetten van niet-helpende naar helpende gedachte. Ook leren de deelnemers omgaan met spanning door middel van ontspanningstechnieken en erkenning van het gevoel. Het aanleren van effectiever gedrag wordt gedaan door het leren van basisvaardigheden, gespreksvaardigheden, omgaan met pesten, en samenwerken.

1.1.2 Het tijdstip van de cursus: de overgang naar de middelbare school

De cursus wordt in de zomervakantie gegeven, net voordat groep acht leerlingen de overgang naar de middelbare school maken. In deze periode zitten ze in een overgangssituatie en zijn daardoor extra gevoelig voor verandering. De periode net na de basisschool is een tijd waarin er veel veranderingen op veel gebieden plaats vinden. Zowel sociaal, psychologisch en fysiek zijn er veel ontwikkelingen in verband met de adolescentie. Problemen op sociaal gebied, zoals pesterijen, nemen eerder toe dan af (Pellegrini & Long, 2002).

Kinderen die sociaal angstig zijn of op de basisschool gepest zijn, zullen hoogstwaarschijnlijk niet vol zelfvertrouwen de overgang maken naar het middelbaar onderwijs. Gepest worden op de basisschool is een goede voorspeller voor omgangsproblemen in het voorgezet onderwijs (Olweus, 1992).

Door individuele verschillen, zullen verschillende kinderen anders reageren op de overgang naar de middelbare school. Bij kinderen die weinig vertrouwen hebben in hun mogelijkheden op academisch, sociaal en atletisch gebied, daalt het zelfbeeld bij de overgang naar de brugklas (Raymore et al., 1994), terwijl kinderen die een goed vertrouwen hebben in hun eigen mogelijkheden, een positiever zelfbeeld hebben bij de overgang naar de brugklas.

De overgangsfase naar de middelbare school waarin veel veranderingen plaatsvinden schept een goede mogelijkheid om kinderen die meer risico lopen om gepest te worden en de overgang moeizaam zouden kunnen maken, te ondersteunen. De zomercursus 'Plezier op school' is hierop gericht.

1.2 Probleembeschrijving

In Nederland wordt één op de vijf kinderen gepest, dagelijks 130.000 kinderen. De zomercursus 'Plezier op school' is ontwikkeld voor kinderen met problemen in het sociale contact. Dit zijn kinderen die slachtoffers zijn van pesten, sociaal angstig zijn, sociaal onhandig of sociale situaties vermijden. Deze problemen worden uitvoeriger beschreven in deel 1.3. Kinderen die op de basisschool deze problemen al hebben laten zien, kunnen hiermee op latere leeftijd problemen krijgen (Hoogstraten, 1997). Gepeste kinderen hebben vaak last van angsten, depressiviteit, en lichamelijke

klachten (Camodeca & Goossens, 2004), en pesten heeft zowel op korte als lange termijn nadelige gevolgen (Mooij, 1992). Preventieve interventies zijn dan ook nodig vanwege de hoge frequentie van de problematiek en de gevolgen op latere leeftijd (Hoogstraten, 1997).

1.3 Verschillende vormen van problemen in de omgang met andere kinderen

Er zijn verschillende vormen van problemen die zich voor kunnen doen bij kinderen op de basisschool in de omgang met leeftijdsgenoten. Sociale en emotionele problemen, waaronder sociale angst, en pestproblematiek komen in dit onderzoek aan bod.

1.3.1 Sociale angst

Sociale angst wordt geassocieerd met sociale en emotionele gebreken in het functioneren. Sociaal angstige kinderen geven aan vaak niet geaccepteerd te worden, negatieve interacties te hebben met leeftijdsgenoten en een laag zelfvertrouwen te hebben (Ginsburg, La Greca & Silverman, 1998). Een sociaal angstig kind, is een kind dat in een sociale situatie met andere kinderen bang is beoordeeld te worden als iemand die faalt, in het bijzonder wat betreft de presentatie van zijn sociale, fysieke, of intellectuele vaardigheden, of als iemand die afwijkt vanwege zijn uiterlijke verschijning of de positie die hij inneemt' (Dekking, 1983). Hoewel kinderen sociaal angstig kunnen zijn, zijn ze niet per definitie beperkt in hun sociale vaardigheden (Cartwright-Hatton, Tschernitz en Gomersall, 2005). Vaak denken zij wel dat ze in een sociale situatie minder goed overkomen. Ringrose en Nijenhuis (1986) stellen dat deze angst voort komt uit sociale incompetentie, de verwachting van het kind dat het niet of onvoldoende in staat is om te beantwoorden aan de eisen die een sociale situatie met andere kinderen naar zijn oordeel stelt aan zijn sociale, fysieke of intellectuele vaardigheden, uiterlijke verschijning of sociale positie. Als door sociale angst sociale activiteiten worden ontweken kan men ook minder sociale vaardigheden oefenen, waardoor de achterstand groter kan worden (Cartwright-Hatton, et al., 2005). Als sociaal angstige kinderen sociale situaties vermeden lopen ze een groter risico om een achterstand te krijgen in sociale vaardigheden.

Sociale competentie is een beschermende factor voor het ontwikkelen van sociale en emotionele problemen (Segrin, 2000). Sociaal competente kinderen kunnen belangrijke sociale taken adequaat uitvoeren, worden geaccepteerd door leeftijdsgenootjes en gewaardeerd door volwassenen, heeft vriendjes en voelt zich prettig in sociale situaties (Prins, 1995). Het is dus belangrijk om te proberen kinderen die zich incompetent voelen te helpen zich weer sociaal competent te voelen. Dit is een van de aspecten waar 'Plezier op school' zich op richt. Door middel van cognitieve trainingen die deel zijn van de cursus 'Plezier op school' tracht men negatieve gedachten van sociaal angstige kinderen te veranderen.

1.3.2 Pestproblematiek: slachtoffers en daders van pesten

Pesten is 'het herhaaldelijk uitoefenen van negatieve handelingen door een of meer kinderen ten opzichte van een ander kind' (Olweus, 1992). In Nederland worden één op de vijf kinderen gepest, dat zijn dagelijks 130.000 kinderen. Andere cijfers uit onderzoek tonen aan dat in Nederland 23% van de basisschoolkinderen soms gepest wordt, en 8% één keer of vaker per week. Twintig procent geeft aan zelf regelmatig mee te doen aan pesten. Op de middelbare school is 6% soms het slachtoffer van pesten, en 2% ten minste een keer per week (Mooij, 1992).

De negatieve gevolgen van pesten uit zich zowel op de korte als de lange termijn. Op de korte termijn hebben kinderen die gepest zijn of worden meer moeite met sociale contacten en betrokkenheid op anderen. Ze hebben vaak last van depressies en lichamelijke klachten (Camodeca et al., 2004), en kunnen problemen ontwikkelen in de schoolprestaties (Camodeca, 2002). Op de lange termijn hebben kinderen die gepest zijn een verhoogd risico op het ontwikkelen van problemen in persoonlijke relaties op latere leeftijd (Camodeca, 2002).

De daders van pesten zijn vaak kinderen die zich wel kunnen inleven in situaties van anderen, en de situatie juist kunnen interpreteren en voorspellen, echter missen zij gevoelens van empathie. Ook bij hen zijn er gevolgen op de korte en de lange termijn. Op de korte termijn hebben ze een verhoogd risico om in de adolescentie delinquent gedrag te vertonen en externaliserende gedragsproblemen (Camodeca et al., 2002), en op de lange termijn crimineel en antisociaal gedrag te ontwikkelen, dezelfde baan te behouden en op een gezonde manier relaties te onderhouden (Pellegrini, 1999).

Kinderen die gepest zijn en naar een nieuwe omgeving gaan, zijn geneigd door invloed van de 'self-fulfilling prophecy' zich te gedragen naar de verwachting weer gepest te worden, waardoor de kans groot is dat dat ook gebeurt. De kans dat de situatie zal veranderen is klein, maar niet onmogelijk, als er wat aan gedaan wordt (Olweus, 1992). Dit is wat de cursus tracht te doen, precies in die overgangssituatie waarin de groep opnieuw wordt gevormd, en qua tijd uitkomst biedt voor verandering.

1.4 Praktische en wetenschappelijke belang van het onderzoek

Naar aanleiding van de positieve reacties van de deelnemers, ouders en trainers van de zomercursus is de effectiviteit van deze sociale vaardigheidstraining onderzocht in het eerte onderzoek. Uit het vorige onderzoek is gebleken dat de zomercursus 'Plezier op school' positieve ontwikkelingen liet zien bij de onderzochte deelnemers. Er was een afname in zowel sociale angst, als de sociale en

psychologische problemen. Tevens bleek uit voorgaand onderzoek dat de deelnemers na het volgen van de zomercursus minder gepest werden op het voortgezet onderwijs. Zowel direct als na drie maanden. Het follow-up onderzoek is gestart om de lange termijn effectiviteit te onderzoeken. Het praktische belang van dit onderzoek is op de korte termijn voor kinderen en ouders te weten of dit programma effectief is voor kinderen die gepest worden, sociaal angstig of onhandig zijn of tegen de overgang naar de middelbare school op zien. Het praktische belang op de lange termijn is dat ook in het verloop van de middelbare school de positieve afname in sociale angst, de mate van gepest worden en sociale en psychologische problemen, zo is gebleven. Hierdoor lopen de deelnemers minder risico om op latere leeftijd psychische en emotionele problemen te krijgen en depressie te ontwikkelen,

Het wetenschappelijk belang van dit onderzoek is dat het een bijdrage levert aan de kennis over de effectiviteit van dergelijke interventieprogramma's. Slechts een klein deel van de velen programma's ontworpen om de sociale competentie van kinderen te vergroten is wetenschappelijk onderzocht. Bij de aanpak van pesten wordt er onderscheid gemaakt tussen schoolniveau, klassenniveau en individueel niveau (Adema & Kalverboer, 1997). Deze zomercursus is gericht op individueel niveau. Dit onderzoek zou kennis kunnen verschaffen over de effectiviteit van het aanpakken van pesten op individueel niveau. Als dit onderzoek aantoont dat 'Plezier op school' effectief is, is de continuering van dit programma zinvol.

1.5 Onderzoeksvragen

De centrale onderzoeksvraag van het huidig onderzoek is: Wat zijn de lange termijn effecten van de sociale vaardigheidstraining "Plezier op school" zoals deze in de zomer van 2004 is gegeven?

De deelvragen luiden als volgt:

- 1 Is de afname van sociale angst bij de deelnemers van de zomercursus 'Plezier op school' stabiel gebleven op langere termijn?
- 2 Is de afname van sociale problemen bij de deelnemers van de zomercursus 'Plezier op school' stabiel gebleven op langere termijn?
- 3 Is de afname van psychologische problemen bij de deelnemers van zomercursus 'Plezier op school' stabiel gebleven op langere termijn?
- 4 Is de afname van de mate van gepest worden bij de deelnemers van de zomercursus 'Plezier op school' stabiel gebleven?

Bij het huidige onderzoek wordt er verwacht dat de vorige geconstateerde afname van sociale angst, sociale en psychologische problemen, en het aantal slachtoffers van pesten niet significant zullen veranderen maar stabiel zijn gebleven. Er wordt dus verwacht dat de afname stabiel zal zijn gebleven sinds de laatste keer.

1.6 Indeling van het onderzoeksverslag

De indeling van het onderzoeksverslag is als volgt:

In hoofdstuk 2 worden de methode van het onderzoek toegelicht. Ten eerste wordt de *onderzoeksgroep* beschreven. Hierbij worden de werving en de samenstelling van de groep respondenten geëxpliciteerd. Ten tweede wordt de *procedure* beschreven en ten derde het *instrumentarium* waarbij de gebruikte instrumenten, vier vragenlijsten, uitvoerig worden beschreven. Als laatste wordt er toegelicht hoe de *analyse* is gedaan.

Hoofdstuk 3 beschrijft de resultaten van het onderzoek.

In hoofdstuk 4 wordt de conclusie getrokken en volgt de discussie waarin de beperkingen van het onderzoek worden beschreven en aanwijzingen worden gegeven voor vervolgonderzoek.

Onderzoeksmethode

2.1. Onderzoeksgroep

De onderzoeksgroep bestaat uit 79 jongeren met een gemiddelde leeftijd van 13 jaar ($M = 13.38$, $SD = .53$), die in de tweede klas van de middelbare school zitten, op de basisschool sociale problemen lieten zien en vorig jaar de overgang hebben gemaakt naar het middelbaar onderwijs. Deze jongeren hebben in de zomer van 2004 de cursus ‘Plezier op school’ gevolgd bij een van de volgende, deelnemende instanties: GGD Noord Kennermerland (Alkmaar), RIAGG Zaanstreek (Zaandam), GGZ Kinderen & Jeugd, Rivierduinen, Gouda, Adviespraktijk A. Bar (Hilversum), het samenwerkingsverband Plezier op school Noord en Midden Limburg, bestaande uit: GGZ groep Noord en Midden Limburg, GGD Noord en Midden Limburg, Stichting Synthese, Mutsaersstichting, RIAGG Midden-Limburg en stichting Welzijnswerk Echt. Bij deze instanties hebben in totaal 210 jongeren aan de cursus deelgenomen, waarvan in totaal 166 jongeren hebben meegedaan aan het eerste, hieraan voorafgaande onderzoek. De groep is toen op drie momenten onderzocht, en wel net voor het volgen van de cursus, direct na de cursus, en drie maanden later. Het huidige onderzoek heeft een vierde meting gedaan om de lange termijn effecten te bepalen van de zomercursus ‘Plezier op school’. In totaal zijn er vragenlijsten teruggekomen van 166 jongeren op meetmoment een (T1), van 103 kinderen op meetmoment twee (T2), van 111 op meetmoment drie (T3), en van 79 op meetmoment vier (T4). Bij de twee, derde en vierde, zijn er respectievelijk 63, 55, en 90 deelnemers afgevallen.

Gemiddelde leeftijd van de onderzoeksgroep

De gemiddelde leeftijd van de kinderen in de onderzoeksgroep is 13 jaar en 4 maanden.

Verdeling jongens/ meisjes

Het aantal jongens en meisjes staat weergegeven in tabel 2.1

Tabel 2.1: Aantal respondenten: opgesplitst naar jongens en meisjes

	Aantal op T1	Aantal op T2	Aantal op T3	Aantal op T4
<i>Jongens</i>	79	45	50	38
<i>Meisjes</i>	87	58	61	41
<i>Totaal</i>	166	103	111	79

Duur van de problemen van de onderzoeksgroep

Bij de eerste meting is onderzocht wat de duur van de problemen van de onderzoeksgroep was. Voor 71 % ($n = 118$) van de kinderen bestond het probleem in het sociale contact al enkele jaren. Voor 12% ($n = 20$) was het sinds het laatste jaar een probleem.

2.2 Procedure

Aangezien dit onderzoek een vervolgonderzoek is volgt een korte samenvatting van de procedure van de voorafgaande drie metingen:

Er is in het voorjaar van 2004 telefonisch contact gezocht met de instanties die de zomercursus 'Plezier op school' aanboden, met het verzoek om samenwerking. Er zijn toen op drie meetmomenten gegevens verzameld met behulp van vragenlijsten. Het eerste meetmoment was voorafgaand aan de zomercursus. De eerste maal zijn er pakketten opgestuurd met vragenlijsten, een uitnodiging voor het kennismakingsgesprek voor de cursus en een begeleidende brief vanuit de Universiteit Utrecht naar de ouders en het kind. De ouders zijn daarbij gevraagd om twee bijgevoegde vragenlijsten aan de leerkracht van het kind te geven. De leerkracht werd verzocht om deze in een gesloten enveloppe weer aan de ouders terug te geven. De instelling heeft de teruggekomen vragenlijsten verzameld en geretourneerd aan de universiteit. De cursus werd een week voor aanvang van de middelbare school gegeven. De vragenlijsten zijn dan ook niet op hetzelfde meetmoment ingevuld vanwege verschillende tijden van aanvang van het schooljaar.

De *eerste meting* was in juni 2004, vlak voor de zomervakantie. De *tweede meting* was direct na de cursus, eind augustus/begin september. De ouders kregen wederom een pakket toegestuurd, bestaande uit vragenlijsten voor hen en het kind en een uitnodiging voor de ouderavond, een onderdeel van de zomercursus. De leerkrachten heeft op meetmoment twee niet geen vragenlijst hoeven invullen. De *derde meting* heeft in oktober, tijdens de herfstvakantie, plaats gevonden. Naast een uitnodiging voor de terugkomdag, bestond het pakket uit zes vragenlijsten. Twee voor de ouders, twee voor de leerkracht, en twee voor het kind.

In de begeleidende brieven werd onder andere om medewerking van de verschillende informanten verzocht, en de te verwachte hoeveelheid tijd die nodig zou zijn om de vragenlijsten te beantwoorden vermeld. Tot slot werd ouders medegedeeld dat wanneer zij af zouden zien van verdere medewerking aan het onderzoek, dit geen gevolgen zou hebben voor de hulp aan hun kind.

Dit onderzoek heeft een *vierde meting* gedaan die in december/januari 2005-2006 plaats vond. Er zijn via de instanties, met de adressen van de kinderen, pakketten verstuurd. Deze bestonden uit vier vragenlijsten en een begeleidende brief vanuit de Universiteit Utrecht. Twee vragenlijsten voor de

ouders en twee vragenlijsten voor de kinderen, en een algemene gegevens vragenlijst door de ouders in te vullen. Bij het pakket was een antwoordenvolpoe bijgevoegd. Kinderen en ouders konden zo direct de vragenlijsten retourneren aan de universiteit.

Wederom is er in de begeleidende brief gevraagd voor medewerking. Het belang van onderzoek naar de cursus is benadrukt om zo aan te kunnen tonen dat het effectief is geweest. Tevens zou dan de voortzetting van de cursus onderbouwd kunnen worden. Leerkrachten zijn dit keer niet gevraagd een vragenlijst in te vullen. De brug voor ouders zou te groot zijn geweest om dit weer aan leerkrachten te moeten vragen, aangezien de problemen in het sociaal contact over het algemeen sterk waren afgenomen bij de kinderen. Sommige ouders hadden er zelfs voor gekozen de destijds nieuwe leerkrachten van het middelbaar onderwijs er niet van op de hoogte te stellen over hun kind zijn of haar deelname aan de cursus 'Plezier op school'.

2.3 Instrumentarium

Huidig onderzoek heeft evenals voorafgaand onderzoek, de sociale angst, de mate van gepest worden, en sociale en psychologische problemen van de deelnemers onderzocht. Met behulp van dezelfde vragenlijsten zijn deze kenmerken onderzocht. De algemene gegevens vragenlijst wijkt als enige af van vorig onderzoek. De overige vragenlijsten zijn hetzelfde gebleven.

Algemene gegevens

Met behulp van een zelf geconstrueerde vragenlijst (zie bijlage I), is informatie met betrekking tot de volgende onderwerpen verzameld: sekse, leeftijd, huidig schooljaar, afname, toename of geen verandering in de problemen met andere kinderen, ziektebeeld met de mogelijkheden ADHD, PDD-NOS, of iets anders. Deze vragenlijst is door de ouders van het kind ingevuld.

Sociaal en emotionele problemen

Om de sociale angst van de kinderen te meten is gebruik gemaakt van de SAS-k, de Sociale Angstschaal voor kinderen, (Dekking, 1983). Deze vragenlijst is niet toegevoegd als bijlage. De SAS-k is een zelfrapportage vragenlijst. De vragenlijst wordt gebruikt om angstreactions in verschillende sociale situaties bij kinderen in de leeftijd van 9 tot en met 12 jaar te meten. De vragenlijst is in zijn geheel afgenomen en bestaat uit 56 vragen, met twee antwoordcategorieën. Van de 56 vragen, zijn er 10 vragen die samen een sociale wenselijkheids schaal vormen. De resterende 46 vragen vormen de sociale angstschaal. Deze 46 vragen worden bij elkaar opgeteld. De totaalscore op de schaal voor sociale angst heeft dus een bereik van 0 tot 46. De score 0 betekent dat een kind geen sociale angst heeft.

Door Cronbach's alfa uit te rekenen (Nijdam & Van Buuren, 1993) is er gecontroleerd of de schaal homogeen is, en is er nagegaan of de items wel tot een schaalscore opgeteld mogen worden en. Cronbach's alfa voor de sociale angstschaal bedraagt 0,94. De SAS-k is voldoende en goed bevonden (Evers, Van Vliet-Mulder & Groot, 2000, p. 357), met uitzondering van de criteriumvaliditeit. Dit houdt in dat de score van de SAS-k buiten de testsituatie niet een hele goede voorspeller is van angstig gedrag (Oosterlaan & Veerman in Kievit, Tak & Bosch, 2002). In de praktijk betekent dit dat het niet zeker is of kinderen die aangeven angstig te zijn, dit ook daadwerkelijk zijn buiten de testsituatie. De resultaten voor de SAS-k moeten dan ook voorzichtigheid geïnterpreteerd worden. Deze vragenlijst is voor dit onderzoek gebruikt, en tevens tijdens de vorige drie meetmomenten ingevuld door de kinderen.

Om de belangrijkste onderdelen van kinderpsychopathologie te onderzoeken is gebruik gemaakt van de Strengths and Difficulties questionnaire (SDQ-Dut), (van Widenfelt, Goedhart, Treffers & Goodman, 2003). Deze vragenlijst (zie bijlage II), bestaat uit 25 items. De vragenlijst is opgebouwd uit vier subschalen, te weten gedragsproblemen, emotionele problemen, aandacht- en hyperactiviteitsproblemen en problemen met leeftijdsgenoten. Deze vier subschalen samen vormen de totale probleemschaal met een Cronbach's alfa van 0,75. De homogeniteit van deze vragenlijst is hoog, en heeft een goede validiteit en betrouwbaarheid (Muris, Meesters en Berg, 2003). De vragenlijst is bij dit onderzoek alleen door de ouders ingevuld. Bij meting 1 en 3 hebben ook de leerkrachten de SDQ ingevuld.

Om vragen te onderzoeken met betrekking tot sociale problemen is gebruik gemaakt van de Sociale probleem schaal, (SPROU) de Nederlandse versie van de Child Behavior Checklist (CBCL) (Achenbach, 1991a). Deze vragenlijst (zie bijlage III) heeft 13 items. De items samen vormen de sociale problemenschaal met een Cronbach's alfa van 0,82. Deze vragenlijst is op het vierde meetmoment afgenomen en ook op de vorige drie meetmomenten ingevuld.

Slachtoffers en daders van pesten

De Klasgenoten Relatie vragenlijst – Junior (KRVJ) (Liebrand, IJzendoorn, & Lieshout, 1992), de Nederlandse versie van de Olweus bully /victim questionnaire (OLW), is gebruikt om de mate van pesten te kunnen evalueren. Een gedeelte van deze vragenlijst (zie bijlage IV) is gebruikt, bestaande uit 26 items. De mate waarin kinderen gepest worden wordt gemeten met behulp van vier items: 1) Hoe vaak hebben andere kinderen jou dit schooljaar getreiterd? 2) Hoe vaak ben je de afgelopen vijf dagen op school getreiterd? 3) Hoe vaak ben je dit jaar getreiterd op weg van en naar school? en

4) Hoe vaak zeggen kinderen gemene en vervelende dingen tegen je? Deze slachtofferschaal heeft een Cronbach's alfa van 0,76. De vraag of kinderen zelf pesten wordt gesteld door middel van 1 item: "Hoe vaak heb je zelf meegedaan met het treiteren van andere kinderen op school?", met vier antwoordmogelijkheden: "ik heb dit schooljaar geen andere kinderen getreiterd", "1 of 2 keer", "regelmatig" en "verschillende keren per dag". De schaal van het wel en niet dader zijn van pesten bestaat dus uit een item en is daarmee niet heel betrouwbaar. Ook hier moeten de resultaten voorzichtig geïnterpreteerd worden. De vragenlijst is naast het vierde meetmoment ook bij de eerste en derde meting bij de kinderen afgenomen.

Tabel 2.3 De gebruikte vragenlijsten per meetmoment

	Jongeren	Ouders	Leerkracht / mentor
Meetmoment 1 (juni 2004)	SAS-k en KRV-j	SDQ en (deel) CBCL	SDQ en (deel) TRF
Meetmoment 2 (augustus 2004)	SAS-k	SDQ en (deel) CBCL	-
Meetmoment 3 (oktober 2004)	SAS-k en KRV-j	SDQ en (deel) CBCL	SDQ en (deel) TRF
Meetmoment 4 (januari 2006)	SAS-k en KRV-j	SDQ en (deel) CBCL	-

2.4 Analyse

Voordat de analyse is gedaan, zijn de items gehercodeerd waarna de schalen van de desbetreffende vragenlijsten gevormd zijn.

Om de lange termijn effecten van de zomercursus 'Plezier op school' te kunnen bepalen is er bij de analyse gebruik gemaakt van gekoppelde T-toetsen.

Eerst is er een T-toets gedaan om te controleren of de onderzoeksgroep van wave 3 verschilt van de onderzoeksgroep van wave 4 op de verschillende afhankelijke variabelen.

De afhankelijke variabelen die hierbij zijn getoetst gebaseerd op de antwoorden van de kinderen zijn 'sociale angst', 'de mate van gepest worden' en 'de mate van kinderen die aangeven zelf ook te pesten'.

De afhankelijke variabelen die zijn getoetst, gebaseerd op de antwoorden van de ouders, zijn 'sociale problemen', 'emotionele symptomen', 'gedragsproblemen', 'peerproblemen', en 'de mate van hyperactiviteit'. Deze problemen zijn ook samen getoetst als 'totale psychologische problemen'.

Resultaten

De resultatensectie bestaat uit drie delen. In het eerste deel wordt de uitval analyse beschreven.

Het tweede gedeelte beschrijft de kenmerken van de kinderen uit de onderzoeksgroep. Hierin worden de sekseverschillen beschreven en de dader-slachtoffer status weergegeven.

In het laatste gedeelte worden de resultaten van het onderzoek naar de lange termijn effecten vermeld.

3.1 Uitval analyse

De onderzoeksvragen zijn gebaseerd op de antwoorden van de ouders en de kinderen. De uitval van de groep van de vierde meting is per groep bekeken bij zowel de ouders als de kinderen.

Omdat de interne validiteit geschaad kan worden als er gemiddelde verschillen tussen de uitgevallen groep en de onderzochte respondenten zijn, is er gekeken naar het percentage dat is uitgevallen per vragenlijst.

De groep die is uitgevallen verschilt niet significant van de onderzoeksgroep in sociale angst en sociale problemen, emotionele problemen, gedragsproblemen, hyperactiviteit, peerproblemen, en de laatste vier genoemde als totale problemen en de mate van slachtoffer van pesten zijn.

3.2 Beschrijvende analyses

Sekse verschillen op de langere termijn

Om te bepalen of er een sekse verschil is op sociale angst, is er een onafhankelijke T-toets uitgevoerd. Uit de resultaten blijkt dat er geen significant verschil te zien is tussen jongens en meisjes in sociale angst, sociale problemen, psychologische problemen, emotionele problemen, gedragsproblemen, en problemen met leeftijdsgenoten. Dit geldt voor zowel meetmoment 3 als meetmoment 4. Echter, op hyperactiviteitsproblemen scoren de jongens op meetmoment 4 ($M = ,88$; $SD = ,47$) significant hoger dan de meisjes ($M = ,43$; $SD = ,42$) en ($t = 4,4$; $p = ,00$). Op meetmoment 3 is dat niet het geval, maar ligt de score bij jongens wel hoger dan bij meisjes. De verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat jongens over het algemeen hyperactiever zijn dan meisjes.

Dader-slachtoffer status

In voorgaand onderzoek is berekend hoeveel kinderen van de deelnemers het slachtoffer waren van pesten voordat de zomercursus 'Plezier op school' plaats vond. Dat is bij de vierde meting ook weer berekend met de Klasgenoten Relatie vragenlijst.

Van de 164 kinderen van de eerste meting, gaf het grootste deel aan, namelijk 72%, voor de cursus soms tot zelden het slachtoffer te zijn geweest van pesten. Een vrij kleine groep, namelijk 8,5% gaf

aan niet het slachtoffer te zijn geweest van pesterijen; wat wil zeggen dat zij zowel op school, als op weg van en naar school niet het slachtoffer van pesten zijn geweest. Daartegenover staat dat 19,5% van de 164 kinderen regelmatig tot vaak het slachtoffer is geweest van pesterijen. Bij de vierde meting gaf 93% aan niet gepest te zijn het afgelopen jaar, 5.5% soms en 1.3% vaak.

Met behulp van dezelfde vragenlijst is tevens gekeken of de respondenten zelf pesten. Bij de vorige meting gaf 58% aan het afgelopen jaar anderen nooit te hebben gepest, 7% zegt regelmatig tot vaak anderen te hebben gepest en 35% zegt zelden tot soms anderen gepest te hebben. Bij de laatste, vierde meting gaf 81% aan nooit te hebben gepest, bijna 18% zegt zelden tot soms (1 tot 2 keer) te hebben gepest het afgelopen jaar en 1.3 % had niets ingevuld. Uit deze resultaten blijkt dat er zowel in de mate van gepest worden als in de mate van zelf pesten een afname is te zien.

Deze resultaten worden in tabel 3.1.1 en 3.1.2 weergegeven.

Tabel 3.1.1 Aantallen en percentage slachtoffers

<u>Gepest worden</u>	<u>Niet</u>	<u>Zelden/Soms</u>	<u>Regelmatig/Vaak</u>
Vorig onderzoek	8,5 %	72 %	19,5 %
Huidig onderzoek	93 %	5.5 %	1.3 %

Tabel 3.1.2 Aantallen en percentage ouders

<u>Anderen Pesten</u>	<u>Niet</u>	<u>zelden/soms</u>	<u>Regelmatig/Vaak</u>
Vorig onderzoek	94 (58%)	57 (35%)	12 (7 %)
Huidig onderzoek	64 (81%)	14 (1 %)	1 (1.3 %)

Van de ouders van de kinderen op meetmoment 4, geeft 74% aan dat de problemen zijn afgenomen, 23% zegt dat ze niet veranderd zijn, en 1% van de ouders zegt dat problemen met leeftijdsgenoten zijn toegenomen.

wordt de uitval analyse beschreven.

3.3 Effecten van de zomercursus ‘Plezier op school’ op lange termijn

Effecten van de zomercursus plezier op school gebaseerd op de antwoorden van de kinderen

De eerste gekoppelde T-toets heeft de volgende afhankelijke variabelen getoetst: ‘sociale angst’ op meetmoment drie (T3) en meetmoment vier (T4), en de tweede ‘de mate van gepest worden’ op meetmoment drie en vier.

Uit de resultaten blijkt dat op meetmoment 4 ($M = ,16$; $SD = ,29$) de *sociale angst* significant is afgenomen ($t = 2,53$; $p = .026$) in vergelijking met meetmoment 3 ($M = ,21$; $SD = ,20$).

De score op de *slachtofferschaal* op meetmoment 3 ($M = ,39$; $SD = ,54$) is niet significant groter

($t = -,89$; $p = ,38$) dan op meetmoment 4 ($M = ,48$; $SD = ,55$),

De volgende T-toetsen hebben de volgende afhankelijke effecten getoetst: ‘sociale problemen op meetmoment 3 en 4’, ‘psychologische problemen op meetmoment 3 en 4’, en de psychologische problemen opgesplitst in vier afhankelijke variabelen: emotionele symptomen, gedragsproblemen, hyperactiviteitsschaal, en peerproblemen schaal.

De resultaten tonen aan dat de *sociale problemen* op meetmoment 3 ($M = ,45$; $SD = ,32$) niet significant groter zijn ($t = 1,49$; $p = ,15$) dan op meetmoment 4 ($M = ,37$; $SD = ,06$).

Het verschil tussen de *psychologische problemen* op meetmoment 3 ($M = ,50$; $SD = ,32$) en meetmoment 4 ($M = ,51$; $SD = ,31$) zijn niet significant ($t = -,13$; $p = ,90$). De vier subgroepen die de psychologische problemen vormen zijn in tabel 3.2.1 gezet. Dit zijn emotionele symptomen, gedragsproblemen, hyperactiviteit, en peerproblemen.

Tabel 3.2.1. *Psychologische problemen opgesplitst in vier groepen, en per meetmoment.*

	<i>M3; SD</i>	<i>M4; SD</i>	<i>t; (p)</i>
Emotionele symptomen	,64; (.49)	,55; (.44)	1,32; (.19)
Gedragsproblemen	,20; (.04)	,25; (.33)	-1,52; (.14)
Hyperactiviteit	,60; (.53)	,67; (.57)	-1,03; (.31)
Peerproblemen	,58; (.43)	,57; (.47)	,14; (.89)
Totale psychologische problemen	,50; (.32)	,51; (.31)	-,13; (.90)

Uit de tabel is op te maken dat er geen significant verschil is tussen meetmoment 3 en meetmoment 4 op zowel de totale psychologische problemen als de vier subgroepen apart, (emotionele symptomen, gedragsproblemen, hyperactiviteit, en peerproblemen).

Conclusie & Discussie

4.1 Conclusie

Dit onderzoek heeft de lange termijn effecten van het programma 'Plezier op school' onderzocht. Uit voorgaand onderzoek is gebleken dat de zomercursus effectief blijkt om kinderen met problemen in het sociale contact te helpen. Het gaat hier om kinderen die bijvoorbeeld gepest worden, onhandig zijn in het contact met leeftijdsgenootjes en/of veel conflicten hebben. Na het volgen van de zomercursus nam bij de deelnemers sociale angst significant af, en tevens waren de psychologische en sociale problemen significant verminderd.

Ook uit de resultaten van het vervolg onderzoek kan geconcludeerd worden dat de verwachte onderzoeksvragen doorgaans ondersteund worden. Het niveau in sociale problemen, psychologische problemen en de mate van gepest worden bij de deelnemers die te zien was in voorgaand onderzoek, is stabiel gebleven. Dat wil zeggen dat er geen verdere afname, maar ook geen toename is geweest. De afname in sociale angst is wel significant afgenomen, hoewel gering.

De resultaten van de lange termijn effectiviteit van de zomercursus 'Plezier op school' ondersteunen daardoor grotendeels de onderzoeksvragen.

De verwachting was dat alle niveaus van de gemeten constructen stabiel zouden zijn gebleven: geen verdere toename of afname. Dit is het geval met uitzondering van sociale angst waarin nog steeds een afname te zien was.

4.2 Beperkingen van het onderzoek & suggesties voor vervolgonderzoek

Instrumentarium

Om sociale angst te meten is gebruik gemaakt van de SAS-K. Deze vragenlijst is ontworpen voor kinderen in de leeftijdscategorie van negen tot twaalf jaar. De gemiddelde leeftijd van de kinderen van dit onderzoek is 13.38. Deze vragenlijst is in principe dus niet leeftijdsadequaat. Er moeten dan ook voorzichtige conclusies getrokken worden met betrekking tot de vragen rond sociale angst. Wellicht kan de afname in sociale angst ook duiden op het feit dat de huidige groep te oud was voor de gebruikte vragenlijst. Als de SAS-K echter niet gebruikt was had men de onderzoeksgroep niet kunnen vergelijken met de vorige meting. In het vervolg kan men eventueel gebruik maken van een leeftijdsadequate vragenlijst voor sociale angst.

Normeringen

De resultaten van dit onderzoek tonen aan dat er een afname in sociale angst is na deelname aan de zomercursus ‘Plezier op school’. Door het ontbreken van een controlegroep kan men de mate van sociale angst niet vergelijken met een soortgelijke groep die niet heeft deelgenomen aan de cursus ‘Plezier op school’. Welke mate van sociale angst normaal is bij de bijbehorende leeftijdscategorie zou in vervolgonderzoek eventueel zo beantwoord kunnen worden.

Ontbreken controlegroep

Door het ontbreken van een controlegroep kan er niet gecontroleerd worden of de veranderingen die plaats vinden ook deels toe te wijden zijn aan de overgang naar de middelbare school. Tijdens deze overgang wordt er opnieuw een groep gevormd en een sociale hiërarchie. Wanneer er een sociale hiërarchie is gevormd neemt het pesten weer af (Pellegrini & Long, 2002). De afname in de mate van pesten kan dus ook beïnvloed zijn door de overgang naar de middelbare school. Met een vergelijkingsgroep zou in het vervolg het verschil tussen beiden groepen berekend kunnen worden.

Specificeren van de doelgroep

In voorgaand onderzoek werd een beroep gedaan op de mogelijkheid om te onderzoeken of de zomercursus ‘Plezier op school’ effectiever zou zijn voor bepaalde kinderen.

Kinderen met bijvoorbeeld een psychiatrische diagnose of kinderen met internaliserende of externaliserende problematiek zullen anders gebaat zijn bij de cursus dan kinderen met ADHD of PDD-NOS. Helaas was de steekproef te klein om daar dergelijke conclusies aan te verbinden. In het vervolg kan men wellicht een grotere steekproef nemen, en vanaf het begin informatie verzamelen met betrekking tot psychiatrische diagnoses.

Uitval

Mogelijke redenen voor de laatste uitval zijn ten eerste gebrek aan motivatie van de ouders. Ten tweede zou het kunnen zijn dat de respondenten het invullen van de vragenlijsten te veel tijd vonden kosten. Het pakket toegestuurde vragenlijsten bestond uit een grote hoeveelheid vragen.

Op een briefje toegevoegd en geschreven door een van de ouders van het kind, bij een leeg geretourneerd vragenpakket, stond dat het kind niet meer wenste herinnerd te worden aan het verleden en daarom niet zou meedoen aan het onderzoek. Dit zou er op kunnen wijzen dat een andere mogelijke reden voor uitval is dat sommige deelnemers het te moeilijk vinden om deel te nemen omdat het pijnlijke herinneringen oproept. Het zou hier kunnen gaan om een groep sociaal angstige kinderen, of kinderen waar sprake is van terugval. Omdat de uitvalgroep niet significant verschilde en dus niet selectief is geeft dit in de resultaten geen vertekend beeld.

4.3 Ter afsluiting

Uit dit onderzoek blijkt dat de zomercursus ‘Plezier op school’ ook op de lange termijn nog effectief is. De zomercursus “Plezier op school” is een effectieve interventiemethode voor kinderen die problemen hebben in de omgang met leeftijdsgenoten. Ter voorbereiding voor de middelbare school is deze vaardigheidstraining voor kinderen die opzien tegen de overgang naar het voortgezet onderwijs een goed hulpmiddel om de overgang beter te maken. De positieve gevolgen door het volgen van deze cursus, zoals afname in sociale angst, psychologische en emotionele problemen en de mate van gepest worden bij de deelnemers, zijn zeker de moeite van de investering waard, zoals blijkt uit de resultaten van dit onderzoek.

Referenties

- Achenbach, T.M. (1991a). *Manual for the Child Behavior Checklist 4-18 and 1991 profile*. Burlington: University of Vermont, Department of Psychiatry.
- Adema, M. & Kalverboer, A.F. (1997). Nederlandse pestinterventieprogramma's. *Tijdschrift voor orthopedagogiek*, 36, 11, p. 447-458.
- Camodeca, M., Goossens, F. A., Meerum Terwogt, M., & Schuengel, C. (2002). Bullying and victimization among school-age children: stability and links to proactive and reactive aggression. *Social Development*, 11, 3, p. 332-345.
- Camodeca, M., & Goossens, F.A. (2004). Pesten op school: recente ontwikkelingen en theoretische invalshoeken. In A. Vyt, M.A.G. van Aken, J. D. Bosch, R. J. van der Gaag, & A. J. J. M. Ruijsenaars (Red.), *Jaarboek Ontwikkelingspsychologie, Orthopedagogiek en Kinderpsychiatrie 6 (2004-2005)*. Houten, NL: Bohn Stafleu Van Loghum (p. 82-97). ISBN 90 313 43706
- Dekking, Y.M. (1983). *SAS-K, Sociale angst schaal voor kinderen*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Evers, A, Vliet-Mulder, J. C. van, & Groot, C. J. (2000). *Documentatie van tests en testresearch in Nederland. Deel 1*. Van Gorcum.
- Ginsberg, G.S., La Greca, A.M. & Silverman, W.K. (1998). Social anxiety in children with anxiety disorders with social and emotional functioning. *Journal of abnormal child psychology*, 26, 3, p. 175-185.
- Hoogstraten, C. van, (1997). *Beschrijving Preventieactiviteit 'Plezier op School' een zomercursus voor aanstaande brugklassers*.
- Liebrand, J., IJzendoorn, H. van, & Lieshout, C.F.M. (1991). *Klasgenoten Relatie Vragenlijst*. Nijmegen: Vakgroep Ontwikkelingspsychologie, Katholieke Universiteit.
- Mooij, T. (1992). Pestkoppen en zondebokken. *Didaktief*, maart, 7-9.
- Muris, P., Meesters, C., & Berg, F. van den (2003). The Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). Further evidence for its reliability and validity in a community sample of Dutch children and adolescents. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 12, p. 1-8.
- Nijdam, B. & Buuren, H., van (1993). *Statistiek voor de sociale wetenschappen. Deel 3: Vergelijking groepen en regressie*. Alphen aan de Rijn/Diegem: Samson.
- Olweus, D. (1992). *Treiteren op school*. Amersfoort: College Uitgevers.
- Oosterlaan, J. & Veerman, J.W. (2002). Achtergronden en gebruik van vragenlijsten voor het

vaststellen van emotionele en gedragsproblemen bij kinderen. In: Th. Kievit, J. A. Tak, & J. D. Bosch (red.), *Handboek psychodiagnostiek voor de hulpverlening aan kinderen*. (p. 255-300). Utrecht: De Tijdstroom.

- Pellegrini, A.D., Bartini, M., & Brooks, F. (1999). School bullies, victims and aggressive victims; factors relating to group affiliation and victimization in early adolescence. *Journal of Educational Psychology*, 91, 2, p. 216-224.
- Pellegrini, A.D. & Long, J.D. (2002). A longitudinal study of bullying, dominance and victimization during the transition from primary school through secondary school. *British Journal of Developmental Psychology*, 20, p. 259-280.
- Prins, P. (1995). Sociale vaardigheidstraining bij kinderen in de basisschoolleeftijd: programma's, effectiviteit en indicatiestelling. In: A. Collot d'Escury - Koenigs, T. Engelen-Snaters, & E. Mac-kaay -Cramer, (red.). *Sociale vaardigheidstrainingen voor kinderen, indicaties, effecten, knelpunten*. (p.65 - 82). Lisse: Swets en Zeitlinger.
- Raymore L.A., Barber, B.L., & Eccles, J.S. (1994). Surviving the junior high school transition. *Journal of Early Adolescence*, 30, 2, p. 197-223.
- Ringrose, H.J.& Nijenhuis, E.H. (1986). *Bang zijn voor andere kinderen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Segrin, C. (2000). Social skills deficits associated with depression. *Clinical Psychology Review*, 20, 3, p. 379-403.
- Widenfelt, B.M. van, Goedhart, A., Treffers, P.D., & Goodman, R. (2003). Dutch version of the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). *European Child and Adolescent Psychiatry*, 12, p. 281-289.

Bijlagen

Bijlage I Algemene gegevens

Algemene gegevens

Omcirkel het juiste antwoord en vul de overige vragen in.

1. Het deelnemende kind is een jongen/meisje.
2. Hij/zij is nujaar oud.
3. Hij/zij zit nu in het 2^e schooljaar van de middelbare school.
4. De problemen met andere kinderen zijn het laatste jaar:
Afgenomen/ niet veranderd / toegenomen

5. Kruis 1 van de volgende aan:

- Er is bij mijn kind sprake van ADHD / PDD-NOS / of iets anders.....
- Er is bij mijn kind hier geen sprake van.

Hierbij verklaar ik dat de gegevens van deze vragenlijst gebruikt mogen worden voor onderzoek. De gegevens van dit onderzoek worden anoniem verwerkt. Ik kan me op ieder moment uit dit onderzoek terugrekken, zonder dat dit gevolgen heeft voor de begeleiding van mijn kind.

Datum.....

Handtekening.....

Bijlage II

Sterke Kanten en Moeilijkheden: Vragenlijst voor Ouders of Leerkracht (SDQ-Dut)

Wilt u alstublieft voor iedere vraag een kruisje zetten in het vierkantje voor “niet waar”, “een beetje waar” of “zeker waar”. Het is van belang dat u alle vragen zo goed mogelijk beantwoordt, ook als u niet helemaal zeker bent of als u de vraag raar vindt. Wilt u alstublieft uw antwoord baseren op het gedrag van het kind de laatste zes maanden of het huidige schooljaar.

Naam van het kind

Geboortedatum

	niet waar	beetje waar	zeker waar
Houdt rekening met gevoelens van andere	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Rusteloos, overactief, kan niet stilzitten	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Klaagt vaak over hoofdpijn, buikpijn, of misselijkheid	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Deelt makkelijk met andere kinderen (bijvoorbeeld speelgoed, snoep, potloden enz.)	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Heeft vaak driftbuien of woede-uitbarstingen	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Nogal op zichzelf, neigt er toe alleen te spelen	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Doorgaans gehoorzaam, doet gewoonlijk wat volwassenen vragen	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Heeft veel zorgen, lijkt vaak over dingen in te zitten	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Behulpzaam als iemand zich heeft bezeerd, van streek is of zich ziek voelt	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Constant aan het wiebelen of wriemelen	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Heeft minstens een goede vriend of vriendin	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Vecht vaak met andere kinderen of pest ze	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Vaak ongelukkig, in de put of in tranen	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Wordt over het algemeen aardig gevonden door andere kinderen	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Gemakkelijk afgeleid, heeft moeite om zich te concentreren	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Zenuwachtig of zich vastklampend in nieuwe situaties, verliest makkelijk zelfvertr	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Aardig tegen jongere kinderen	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Liegt of bedriegt vaak	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Wordt getreiterd of gepest door andere kinderen	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Biedt vaak vrijwillig hulp aan anderen (ouders, leerkrachten, andere kinderen)	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Denkt na voor iets te doen	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Pikt dingen thuis, op school, of op andere plaatsen	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Kan beter opschieten met volwassenen dan met andere kinderen	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Voor heel veel bang, is snel angstig	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Maakt opdrachten af, kan de aandacht goed vasthouden	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

Handtekening Datum.....

Ouder / Leerkracht / Anders, namelijk.....

Dank u wel voor uw medewerking

Bijlage III CBCL

Dit is een vragenlijst over bepaalde gedragingen en eigenschappen van kinderen.

Bij iedere beschrijving die van toepassing is op het kind zoals hij **nu** is, wordt u verzocht het cirkeltje voor "**helemaal niet van toepassing**", "**een beetje of soms van toepassing**" of "**duidelijk of vaak van toepassing**" aan te kruisen. Beantwoord a.u.b. alle vragen zo goed mogelijk, ook al lijken sommige vragen niet op dit kind betrekking te hebben. U mag per item maar één vakje aankruisen.

	niet duidelijk van toepassing	beetje of soms van toepassing	of vaak van toepassing
1. Gedraagt zich te jong voor zijn/haar leeftijd.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
2. Klampt zich vast aan volwassenen of is te afhankelijk.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
3. Klaagt over zich eenzaam voelen.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
4. Huilt veel.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
5. Kan niet goed opschieten met andere kinderen.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
6. Klaagt erover of heeft het gevoel dat niemand van hem/haar houdt	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
7. Heeft het gevoel dat anderen het op hem/haar gemunt hebben.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
8. Voelt zich waardeloos of minderwaardig	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
9. Krijgt vaak ongelukken en/of verwondingen.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
10. Wordt veel geplaagd.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
11. Andere leerlingen mogen hem/haar niet.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
12. Onhandig of slechte coördinatie.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
13. Is liever samen met jongere kinderen	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

Wilt u controleren of u bij iedere vraag duidelijk één hokje aangekruist heeft.

ouder /leerkracht /anders nl.....

Dank u wel voor uw medewerking

Bijlage IV Klasgenoten Relatievragenlijst

Geboorte datum: _____

Datum afname: _____

OVER JEZELF

1. Ben je een jongen of een meisje ?
- A. meisje
 - B. jongen

Als je een meisje bent, zet je een cirkel om de A. Als je een jongen bent zet je een cirkel om de B.

2. Wat vind je van pauzes ?
- A. heel erg vervelend
 - B. vervelend
 - C. niet fijn maar ook niet vervelend
 - D. fijn
 - E. heel erg fijn

Zet nu een cirkel om de letter die het best weergeeft wat jij van pauzes vindt.

Beantwoordt nu de volgende vragen. Zet steeds een cirkel om A, B, C of D.
Kies steeds maar één antwoord.

OVER VRIENDEN EN VRIENDINNEN

3. Hoeveel goede vrienden of vriendinnen heb je in de klas ?
- A. geen
 - B. ik heb één goede vriend/vriendin in de klas
 - C. ik heb 2 of 3 goede vrienden/vriendinnen in de klas
 - D. ik heb veel goede vrienden/vriendinnen in de klas

4. Hoe vaak willen kinderen uit jouw gebeurd klas niet met jouw samen pauze houden, zodat je dan alleen blijft ?
- week
- A. dat is dit schooljaar nog niet
 - B. dat is maar 1 of 2 keer gebeurd
 - C. dat gebeurt regelmatig
 - D. dat gebeurt verschillende keren per

5. Voel je jezelf alleen op school ?
- A. nee, nooit
 - B. ja, soms
 - C. regelmatig

6. Denk je dat je minder aardig gevonden wordt dan andere kinderen in jouw klas ?

- D. vaak
- A. nee, nooit
- B. ja, soms
- C. regelmatig
- D. vaak

OVER GETREITERD WORDEN

7. Hoe vaak hebben andere kinderen jou dit schooljaar getreiterd ?

- A. ik ben dit schooljaar niet getreiterd
- B. ik ben maar 1 of 2 keer getreiterd
- C. ik ben regelmatig getreiterd
- D. verschillende keren per week

8. Op welke manier ben je getreiterd ? (Als je niet getreiterd bent omcirkel je A)

- A. ik ben dit schooljaar niet getreiterd
- B. ik ben alleen maar geplaagd
- C. ik ben geschopt en geslagen
- D. ik ben op allerlei manieren

getreiterd

(bijv. opgesloten, bedreigd).
Wil je kort omschrijven hoe dit

gebeurde ?

....

.....

....

.....

....

.....

....

.....

9. In welke groep zat het kind, of zaten de kinderen die jou getreiterd hebben ?

- A. ik ben dit schooljaar niet getreiterd
- B. in mijn groep
- C. in een andere groep van hetzelfde

leerjaar

- D. in een hogere groep
- E. in een lagere groep
- F. in verschillende groepen
- A. ik ben dit schooljaar niet getreiterd
- B. vooral door één jongen
- C. door verschillende jongens
- D. vooral door één meisje
- E. door verschillende meisjes
- F. door jongens en door meisjes

10. Ben je door één of meerdere kinderen getreiterd ?

11. Hoe vaak ben je de afgelopen 5 dagen op school getreiterd ? (Het weekend niet meetellen)

- A. helemaal niet
- B. één keer
- C. twee keer
- D. 3 of 4 keer

12. Hoe vaak heeft de leerkracht geprobeerd in te grijpen als een kind op school getreiterd werd ?
13. Hoe vaak hebben andere kinderen geprobeerd in te grijpen als een kind getreiterd werd ?
- E. 5 keer of meer
- A. weet ik niet
B. bijna nooit
C. regelmatig
D. bijna altijd
- A. weet ik niet
B. bijna nooit
C. regelmatig
D. bijna altijd

14. Heeft de leerkracht met jouw gepraat, omdat je op school getreiterd werd ?
- A. ik ben dit schooljaar niet getreiterd
B. nee, de leerkracht heeft er niet met mij over gepraat
C. ja, de leerkracht heeft er wel met mij over gepraat
15. Hebben je vader of moeder met jou gepraat, omdat je op school getreiterd werd ?
- A. ik ben dit schooljaar niet getreiterd
B. nee, ze hebben er niet met mij over gepraat
C. ja, ze hebben er wel met mij over gepraat
16. Hoeveel kinderen in jouw klas zijn dit schooljaar getreiterd, denk je ?
- A. geen
B. 1 kind
C. 2 kinderen
D. 3 kinderen
E. 4 kinderen
F. 5 kinderen
G. 6 of meer kinderen
17. Denk nu een terug aan vorig schooljaar. getreiterd
Hoe vaak werd je vorig schooljaar getreiterd ? (vanaf de kerstvakantie tot de zomervakantie)
- A. ik werd vorig schooljaar niet
B. één of twee keer
C. regelmatig
D. verschillende keren per week
18. Denk nu weer terug aan dit schooljaar. op
Hoe vaak ben je dit jaar getreiterd op weg van en naar school ?
- A. ik ben dit schooljaar niet getreiterd
weg van of naar school
B. één of twee keer
C. regelmatig
D. meerdere malen per week
19. Hoe vaak probeert iemand in te grijpen als een kind op weg van en naar school getreiterd wordt ?
- A. weet ik niet
B. bijna nooit
C. regelmatig
D. bijna altijd
20. Hoe vaak zeggen kinderen gemene en vervelende dingen tegen je ?
- A. nooit
B. soms
C. regelmatig
D. vaak
21. Hoe voel je jezelf meestal wanneer je ziet dat een ander kind getreiterd wordt ?
- A. ik trek me er niet veel van aan
B. ik vind het een beetje vervelend
C. ik vind het vervelend
22. Wat doe je meestal als je ziet dat een kind maken van jouw leeftijd op school getreiterd wordt ?
- A. niets, omdat ik er niets mee te wil hebben
B. ik doe niets, maar ik denk dat ik eigenlijk zou moeten helpen

23. Heb je de leerkracht verteld dat je getreiterd wordt ?
verteld
24. Heb je je vader of moeder verteld dat je getreiterd wordt ?
25. Ben je nog ergens anders dan op school getreiterd
getreiterd ?
-
-
-
-
-
-
-
-
-

C. ik probeer hem of haar op de één of andere manier te helpen

- A. ik ben dit schooljaar niet getreiterd
B. nee, ik heb het de leerkracht niet
C. ja, ik heb het de leerkracht verteld

- A. ik ben dit schooljaar niet getreiterd
B. nee, ik heb het ze niet verteld
C. ja, ik heb het ze verteld

- A. nee, ik ben nergens anders
B. ja, in de buurt waar ik woon
C. ja, ergens anders (schrijf op waar):

OVER ANDERE KINDEREN

26. Hoe vaak heb je zelf meegedaan met het treiteren van andere kinderen op school ?
- A. ik heb dit schooljaar geen andere kinderen getreiterd
B. één of twee keer
C. regelmatig
D. verschillende keren per dag

Dank je wel voor je medewerking